

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П.ДРАГОМАНОВА**

УДК 81'373.2: 82-1

ХЛИСТУН Ірина Валентинівна

Власна назва в українській поезії

II пол. XX ст.

(семантико-функціональний аспект)

10.02.01 – українська мова

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата філологічних наук

Київ – 2006

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі практичного мовознавства Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор
Мойсієнко Анатолій Кирилович,
Інститут філології Київського національного університету
імені Тараса Шевченка, завідувач кафедри сучасної
української мови.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Молотасва Наталія Віталіївна ,
Київський національний університет імені Тараса
Шевченка, професор кафедри російської мови.

кандидат філологічних наук, доцент
Гаврилова Тетяна Олександрівна,
Черкаський національний університет імені Богдана
Хмельницького,
доцент кафедри українського мовознавства

Провідна установа: Київський державний лінгвістичний університет, кафедра
загального і українського мовознавства, Міністерство освіти
і науки України, м. Київ.

Захист відбудеться “ 23 ” травня 2003 року о 14.30 годині на засіданні
спеціалізованої вченої ради К 26.053.04 у Національному педагогічному університеті імені
М.П.Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного
університету імені М.П.Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розіслано “ __17__ ” __квітня____ 2006 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н.П.Гальона

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Власна назва як невід’ємний елемент літературного твору характеризується значним семантико-стилістичним потенціалом, актуалізація якого зумовлюється відповідним художнім дискурсом і вертикальним контекстом.

Онім у художньому творі зазнає певної авторської трансформації, цілеспрямованої семантизації, виконує важливу конотативну функцію (Л. Белей, Н. Ботвина, Л. Буштян, Е. Іванова, Ю. Карпенко, Л. Колоколова, Є. Отін та ін.). Проте студії над знімним словом в українській художній мові до середини ХХ ст. були нечисленними, до того ж часто обмежувалися вивченням етимологічних і словотворчих характеристик поетонімів без аналізу їхнього функціонування.

Нові дослідження у цій галузі пов’язані з вивченням окремих груп онімної лексики чи то на більш широкому художньому матеріалі (Л. Белей, Т. Ковалевська), чи на матеріалі творів одного автора або творів одного жанру різних авторів (В.Галич, В.Денисюк, Н.Колесник, Л.Кричун та ін.). Останнім часом з’явилися комплексні дослідження онімної лексики у творчості окремих письменників (Ю. Карпенко, М.Мельник, Л.Петрова, Л.Селіверстова та ін.). Однак, в українському мовознавстві досі немає комплексних досліджень семантичних і функціональних особливостей усієї онімної системи української поетичної мови, зокрема періоду II пол. ХХ ст. Цим і зумовлюється **актуальність** пропонованої дисертації.

Зв’язок з науковими програмами, темами, планами. Напрямок дисертаційного дослідження відповідає науковій проблемі кафедри української мови Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини “Склад лексики української мови з погляду походження і функціонування” і пов’язаний з перспективним планом роботи Східноподільського лінгвокраєзнавчого науково-координаційного центру, створеного при факультеті української філології університету.

Метою дисертації є з’ясування семантичних і функціональних особливостей онімів в українській поетичній мові II пол. ХХ ст.

Реалізація поставленої мети передбачає розв’язання таких **завдань**:

- 1) зафіксувати у поетичних текстах II пол. ХХ ст. усі власні назви різних тематичних груп;
- 2) встановити особливості структури ономастичного простору українських поетичних творів;

3) з'ясувати прямі й переносні значення онімів, засвідчених у поетичних текстах, а також зумовленість відповідних переосмислень і їх роль у системі художнього цілого;

4) описати функціональні особливості поетонімів у зв'язку з фонетичними, лексико-семантичними, граматичними чинниками текстових структур;

5) виявити закономірності використання пропріальної лексики саме у поетичних творах, зокрема у контексті української культури відповідного періоду.

Матеріалом для дослідження стали тексти українських ліричних творів періоду 50–90-х рр. XX ст., авторами яких є М. Вінграновський, В. Герасим'юк, І. Драч, Л. Забашта, Ю. Завгородній, І. Калинець, В. Коломієць, Л. Костенко, А. Малишко, Б. Олійник, Д. Павличко, І. Світличний, В. Симоненко, В. Стус та ін. (усього 62 автори). Сукупна вибірка становить 1805 онімних одиниць.

Об'єктом дослідження є онімна лексика в українських поетичних текстах II пол. XX ст.

Предмет дослідження – семантико-функціональні особливості онімної лексики як компонента художньо-образної системи поетичного твору.

Основним **методом** дослідження є описовий, що дозволило на основі контекстуального аналізу схарактеризувати змістові, стилістичні, естетичні функції власних назв у мовно-художньому континуумі поетичних текстів. Частково використано прийоми компонентного, етимологічного аналізу.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше здійснено системний опис пропріальної лексики, багатоаспектно проаналізовано закономірності вживання онімних одиниць у мові української поезії II пол. XX ст., простежено роль власної назви як елемента поезики у творчості українських авторів цього періоду.

Теоретичне значення. Комплексне дослідження семантико-функціональних особливостей онімного слова на матеріалі сучасної української поезії дає змогу з'ясувати проблему систематизації поетонімів на широкому тлі мовотворчості українських авторів. Результати дисертації можуть лягти в основу подальших наукових досліджень у галузі поетичної ономастики.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що результати його можуть бути використані у написанні навчальних підручників і посібників з лексикології, ономастики української мови, у лекційних курсах із цих дисциплін, а також у спецкурсах і спецсемінарах із проблем літературної ономастики, у науково-дослідній роботі студентів вищої школи.

Апробація та впровадження результатів дослідження. Результати дисертаційної роботи обговорювалися на засіданнях кафедр української мови та практичного мовознавства Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, оприлюднені на Міжнародній науковій конференції “Мова у слов’янському культурному просторі” (23–25 травня 2002р. в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини), на Міжнародній науковій конференції “Мова і культура”, (24–25 червня 2002 року, Київ), на Міжнародній науковій конференції “Філологія в Київському університеті: історія та сучасність”, присвяченій 200-річчю від дня народження М.О. Максимовича (12 жовтня 2004 р., Київ); на Всеукраїнському науковому семінарі “Семасіологія: сучасні парадигми дослідження” в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини (21 квітня 2005 року). Матеріали дисертаційного дослідження впроваджені у лекційних та практичних курсах із сучасної української літературної мови та ономастики в Черкаському національному університеті імені Богдана Хмельницького (довідка про впровадження № 373/03 від 17.10.2005), з лінгвістичного аналізу художнього тексту в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини (довідка про впровадження № 903/03 від 24.10.2005).

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, загальних висновків, бібліографії, списку умовних скорочень використаних текстових джерел, покажчика онімів. Повний обсяг дисертації 236 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовується актуальність теми дисертації, визначаються предмет і об’єкт дослідження, мета і завдання, наукова новизна дисертаційної роботи, її теоретична і практична цінність, джерела добору матеріалу та методи дослідження.

У першому розділі **„Ономастикон у системі поетичної мови”** з’ясовуються основні положення літературної ономастики (зокрема ономастики поетичного тексту), окреслюються межі загальних термінологічних понять, використаних у роботі, охарактеризовується онімний простір українських поетичних творів II пол. XX ст.

У першій частині розділу – „Власна назва як об’єкт вивчення літературної (поетичної) ономастики” – йдеться про особливості поетоніма як об’єкта дослідження. В основі його семантики лежить значення власної назви, що включає мовну, мовленнєву та енциклопедичну (екстралінгвальну) інформацію (О. Суперанська), з яких остання є більш

значимою і відбиває культурно-історичний, естетичний, морально- і соціально-оцінний компоненти. Значення ж оніма у художній літературі зумовлюється специфікою умов його вживання. Особливостями семантики поетоніма визначено: а) відповідність змістовій та інформативній внутрішній сутності поіменованого; б) „віртуальність” його як компонента „віртуальної реальності” художнього тексту; в) контекстуальну конотативність оніма; г) фоносимволічний аспект семантики, здебільшого в поезії (В. Калінкін).

Тому, крім основної, мовної, функції (номінативно-диференційної, ідентифікаційної та дейктичної), онім виконує ще й додаткові – характеристичну, темпоральну, локальну, ідеологічну, культурно-історичну, емоційно-оцінну й соціально-оцінну (О. Фонякова), естетичну, алюзивну, символічну, експресивну (В. Калінкін). Загалом же власна назва у художньому тексті поліфункціональна: можна сказати, що, поєднуючи основні мовні функції і специфічні стилістичні, поетонім відзначається індивідуалізаційними особливостями в кожному конкретному випадку художнього ономавжитку.

Оскільки поетична мова характеризується емоційністю, медитативністю, образністю, семантичною ускладненістю тощо, це відбивається і на способах освоєння пропріальної лексики. У поетичному тексті надзвичайно широка свобода ономавжитку, що виявляється у фонетичному обіграванні власних назв та актуалізації їхньої внутрішньої форми, у семантичній трансформації (тропеїзації, символізації) поетонімів, okazіональному словотворенні, включенні онімів у локально-темпоральні відношення та ін.

У частині другій першого розділу – „Онімний простір української поезії II пол. XX століття” аналізується ономастикон поетичних текстів розгляданого періоду.

Ономастичний (онімний) простір мови визначається як сукупність усіх власних назв (реальних і вигаданих) і являє собою відкриту систему, яка постійно оновлюється.

Онімний простір художнього твору: а) це завершена, але не замкнута система; б) вона фрагментарна щодо відтворених у тексті об’єктів художньої картини світу; в) має велику кількість функцій, основна серед яких – характеристична; г) формується на основі естетичної мети і з урахуванням відповідності художнім завданням твору, взаємовпливу літературного тексту й онімії, компетентності читача (В. Калінкін).

Онімний простір художнього тексту становить структурну єдність з ієрархічною підпорядкованістю одиниць, і ця структура залежить від функціонального спрямування художнього твору, авторського задуму, ідіостилу, жанру твору. Ядерною частиною в системі онімного простору можна назвати антропонімію, другий пласт утворює топонімія, інші ж розряди онімів становлять фонову його частину.

Антропоніми, утворюючи центральну частину онімного простору поетичного дискурсу, несуть найбільше смислове й емоційне навантаження, не стільки іменують (як у прозі), скільки служать вираженням об'єктів оцінки чи апелювання, а також засобами характеристики інших об'єктів. В українських поетичних творах II пол. XX ст. ця група онімної лексики надзвичайно багата завдяки широкому спектру тематики і проблематики віршів, оригінальних творчих пошуків авторів.

Антропонімікон досліджуваних творів можна поділити на імена реальних та імена вигаданих (чи гіпотетичних) носіїв. До реальних належать імена відомих письменників, митців, учених і мислителів, історичних діячів, особові імена людей; до вигаданих – імена літературних персонажів і міфоантропоніми, що включають імена персонажів міфів і казок, біблійні антропоніми, відапелятивні імена персоніфікованих істот.

Найуживанішими є антропоніми на позначення визначних історичних осіб – митців, мислителів, громадських діячів тощо. Наприклад, група імен відомих письменників: *Ми чуємо тебе, Кобзарю, крізь століття, / і голос твій нам душі окриля* (В. Симоненко); *Приносять нам Ромео і Джульєтта / свою любов, / Величну, як Шекспір* (В. Коротич). Імена всесвітньовідомих митців, учених та інших історичних осіб стають виразниками певних ідей твору: *Але ж були не тільки хрестоносці, / були – і Дант, і Гус, і Галілей* (В. Коломієць).

Антропоніми, що іменують відомих персонажів літературних творів, у поезії часто переосмислюються, уособлюючи певні якості інших денотатів: *І Вертером страждав я у коханні / і гордим Чайльд-Гарольдом я блукав...* (В. Коломієць).

Античні і біблійні оніми в українських поетичних творах досліджуваного періоду, набуваючи у світовій культурній традиції конотативних значень, символізують певні якості, явища, ідеї: *Чому ж оце мати твоя неписьменна / <...> Не біла по крилах малого Ікара, / Бо знала, що крила брунькуються в кожнім ...* (І. Драч); *За спиною ворухнеться Каїн / З каменем у втомленій руці* (В. Коротич).

Спосіб називання людини за особовим ім'ям у поетичному тексті слугує здебільшого засобом інтимізації або ж виразником національної чи соціальної ознаки: *Коли вродився ти Іваном* [І. Франко], */ Ти бід і лих ковтнеш в сто крот, / А станеш вічним, нездоланим, / Бо ти – Іван, бо ти – народ ...* (І. Драч).

Поширеним явищем в українській поезії II пол. XX ст. є онімізація апелятивів, зокрема як результат персоніфікації предметів, явищ: *А той не корчився / у передсмертних муках – / він корчив дурня / для веселої дівчини на коні, / яка називається Смерть* (В. Голобородько).

Другою великою групою власних назв у поетичній творчості досліджуваного періоду є топоніми, що відіграють важливу роль у структурно-семантичній організації художнього тексту, яка полягає у просторовій локалізації об'єктів естетичного осмислення; у поезії ж топоніми можуть набувати нових значень, символізуватися: *Я стала дика, я – Полінезія* (Л. Костенко).

Серед топонімів, уживаних у поетичних текстах, можна виділити такі розряди: хороніми, гідроніми, ойконіми, урбаноніми, ороніми.

Хороніми включають назви частин світу, назви країн (або союзних республік) та інших регіонів і територій: *Ви чуєте, земля аж стугонить, / дивуючи Америку й Європу. / То Африка підводиться з колін ...* (Л. Забашта); *Афганістан – глибока рана, / І вже вогонь її в мені* (Д. Павличко). Українські хороніми в поетичних текстах становлять ядро образу рідного краю: *Україно моя! Вітчизно! ... / Не потрібні мені без тебе ні озера, ні небеса!* (Д. Павличко). *Може бути, що мене не буде, / <...> І моєю літньою судьбою / На Поділля, Галич і на Степ / Карим оком, чорною бровою / Ти мене у серці понесеш* (М. Вінграновський).

Серед гідронімів у поетичних творах переважають назви рік, здебільшого українських: *Стільки в тебе [українського народу] очей, / Стільки рук і мозолів, / Скільки крапель в Дніпрі / І у небі зірок* (В. Симоненко); *На Псло, на Ворсклу, на Сулу, / На юні води непочаті / Ліг золотий осінній сум ...* (М. Вінграновський). Якщо ці гідроніми пов'язані з поняттям України, то назви річок інших країн – з поняттям „чужина”: *Калино, ти живи! Вві сні і наяву / Приходжу я до тебе, прилітаю / З-за Єнісею, Вісли, з-за Дунаю ...* (І. Драч). Деякі назви річок набувають символічних значень: *Твого [С. Крушельницької] співу краса була, ачей, / Дунаєм любові до людей ...* (В. Коломієць); *Ось парк. Спинімо фаєтон. / Тут зупиняє плин свій Лета* (І. Жиленко). Інші гідроніми (назви морів, океанів, озер) вживаються значно рідше.

Більшість ойконімів в українській поезії досліджуваного періоду – національні, і пов'язані вони з описом рідного краю чи вираженням патріотичних почуттів ліричного героя: *Це щастя, як життя, одне й безкрає, – / І в тому знак його, що сонце сяє, / Тече Дніпро і Київ наш стоїть* (Д. Павличко); *Тремтять з відбитими ногами і руками / козацькі черепи під Берестечком* (М. Вінграновський).

Світові ойконіми – найчастіше назви великих міст, культурних центрів або ж поселень, пов'язаних з відомими подіями, акумулюють відповідну енциклопедичну інформацію: *О Париже! Дві тисячі літ, задивившись в Сену свою, / Ти чаруєш красою весь*

світ (І. Нехода); *О люди, волю бережіть, / Бо ще не знищено кайдани / І сниться нелюдам* **Майданек** (І. Муратов).

Власні назви міських об'єктів (урбаноніми) є важливими штрихами у змалюванні „портрета” міста: *Умань! Добра ласкава Умань. / Хмари в небі – мов сива шаль. / Я люблю у* **Софіївці** *думать, / Із минулого знявши вуаль* (В. Симоненко).

Із групи оронімів найчастіше вживаються назви гір і гірських вершин; як і інші топоніми, вони виконують роль територіальних чи національних орієнтирів або ж уособлюють загальнолюдські поняття, ідеї, цінності: *Ти знаєш, мені не байдуже – /* **Карпати** *чи* **Каракорум** (Д. Павличко); *Не веди нас світе, на* **Голгофу**, */ не зчиняй кривавий сабантуй. / Відведи трагічну катастрофу, / людство від погибелі врятуй* (Д. Луценко).

Інші групи поетонімів української поетичної мови, які у роботі названо фоновими, мають другорядне значення у структурно-семантичній організації поетичного твору. Сюди належать *міфоніми, астроніми й космоніми, ідеоніми, хремотоніми, хрононіми* та інші.

Міфоніми – власні назви вигаданих об'єктів різних сфер онімного простору в міфах і казках – включають *міфоантропоніми, міфотопоніми, міфозооніми, міфоперсоніми і теоніми*, а також *демононіми*. *Теоніми* – назви богів і божеств – умовно поділено на монотеїстичні (у тому числі християнські) і політеїстичні (язичницькі). Християнські теоніми традиційно служать для вираження головних морально-етичних цінностей християнства – любові, милосердя, самопожертви: **Господи!** *Благослови на віру, / Силу дай на прощу і на злет!* (Г. Хмільовська); *неодмінно прийдеши / як приходить* **Месія** */ одвічно жаданий / і тому раптовий / котрого й пізнати несила* (Ю. Завгородній).

Близькими до теонімів є *агіоніми* (імена святих), оскільки сюди входять також імена вищих духовних істот – ангелів, і ці оніми характеризуються сакральністю, як і теоніми. Агіоніми, залежно від сутності номінованого, виражають відповідні якості, ознаки, надають поетичному тексту емоційного відтінку піднесеності: **Матір Божя**, *заступись, єдина, / за дітей моїх* (Н. Віргуш); *Рубець уперек рубця, / як хрест* **Георгія** *святого, / мечем українського* **Юра** */ на згубу і онову* (Ю. Завгородній).

Язичницькі теоніми, як невід'ємний елемент первісних релігій, мають у семантиці багатовікові світоглядно-культурні нашарування, своєрідні для кожного етносу, тому часто стають необхідним компонентом поетичного тексту, виразним образно-естетичним засобом. Слов'янські теоніми в українській поезії втілюють світоглядно-культурні орієнтири українського народу: *Були боги –* **Перун, Дажбог, Ярило**, */ Тож поклонялись сонцю і громам, /* **Стрибогові**, *що напинав вітрило, / І* **Волосу**, *що любий пастухам. / Бог*

сонця **Хорс** вважавсь великим богом, / Тому стояв завжди при **Перуні**, / **Сварог** же із небесним всім чертогом, / Той надихав волхвів і чаклунів (Л. Забашта).

Імена античних богів, які широко використовувалися в українській літературі попередніх періодів, і в українській поезії II половини XX століття не втратили своєї значущості, хоч нерідко набувають переосмислення, більшої символізації, у деяких випадках стають еталонними щодо певних ознак їх носіїв, а також виступають як алегоричні образи, уособлюючи ту стихію чи сферу життя, якою опікується божество: *Ви [гуманські дівчата] не гірші нічим од **Венери**, / а вона ж цілий світ потряса* (В. Симоненко); *Дволикий **Янус** – кожне людське горе* (В. Стус); *Я [Шекспір] присягнув служити **Мельпомені** / У всі мені відведені віки* (М. Негода).

Язичницькі теоніми з інших міфологічних культур теж стали надбанням української поетичної ономастики: ... *світ ненаситний, як **Один** ...* (І. Римарук); *В Сибір людей зганяв роками [Сталін] ... / Як **Шіва**, плів шістьма руками / Навколо таборів дроти* (Д.Павличко); ... *бог **Анубіс** – тіней сподівання, / немов шакал, вичікує своє* (Н. Віргуш).

Онімною групою, близькою до теонімів, є *демононіми* – власні назви демонів (нижчих і злих божеств). У поетичних творах досліджуваного періоду переважають демононіми біблійного походження: це імена колишніх ангелів, які повстали проти Бога і зайняли антагоністичну до нього позицію. Такі поетоніми мають загальну негативну оцінність і створюють образ ірраціонального злого начала або ж персоніфікованого, наділеного індивідуальними рисами суб'єкта: *Розперезались **Асмодей**, / В Едемі розвели гарем, / У храмах – корчми та бурдеї ...* (І. Світличний); *Ти **Вельзевул**. / По душу теж приходив. / А я не віддала її – й жива.* (Л. Костенко).

Інші міфоніми в українських поетичних текстах – назви міфічних істот, яких людська фантазія наділила надприродними силами, надзвичайними якостями, відзначаються особливою експресивністю і є благодатним матеріалом для поезії як такі, що мають багату палітру значень, можливостей образотворення: *У темній-претемній, / таємній-претаємній норі, / у бетоновім лігві, / де будь-якої пори – ніч, / нишком вигострює / хижі пазурі / термоядерний змій-**Горинич*** (В. Корж); *Ще **Пегас** мій у прозі / затріпоче крильми ...* (П. Перебийніс); *Тепер **Жар**-птиці не буває, / **Жар**-птицю будень убиває* (Л. Костенко).

Власні назви явищ духовної культури – *ідеоніми* – в контексті поетичного твору становлять, по суті, місткі „згорнуті” інформаційні структури, певний код, що розшифровується компетентним читачем і слугує важливим компонентом структурно-семантичної організації тексту: *Передані сльози оркестрам і лірам, / Митцям*

передані, бо людям ніколи, – / Художники плачуть „**Королем Ліром**”, / „**Снігами Кіліманджаро**” і „**Гернікою**”... (І. Драч); *Війна, розбій, руїнництва, грабунок* – / *Хай зникне все, а **Парфенон** стоїть!* (М. Братан). До ідеонімів віднесено і назви християнських церковних храмів (*екклезіоніми*), оскільки в українській поезії вони постають передусім як назви творів архітектури, важливої частини християнської (і української зокрема) культури: *Встає **Михайло** [Михайлівський Золотоверхий Собор] на Дніпровім схилі, – / Злотоблакитно дивиться на світ. / І златен гомін Золотих Воріт, **Софії, Пирогощі**, храмів **Лаври** / Торкнувся – відгоміння золоте / Перехопили сонячні литаври. / І се благословення. / Се – святе!* (Р. Лубківський).

До *хремотонімів* належать власні назви предметів матеріальної культури; сюди ж включаються і *порейоніми* (власні назви окремих видів транспорту), і *прагматоніми* (власні назви сортів, марок, товарних знаків). Хремотоніми в поетичному тексті стають своєрідними віхами наукового і суспільного розвитку людства, атрибутами певних періодів історії або ж ознаками соціального чи матеріального статусу людини: *О гамлетівське – бути чи не бути? / Так, бути, бути! – каже нині світ, / І наші перші зоряні маршрути, / і „**Веги**” загадкової політ* (Л. Забашта); *В тіні добрих лип давай „**Вечірку**” на пеньку розстелим. / І розкладем картоплю, тюльку, хліб / і „**Жигулівське**” виймем із портфеля* (І. Жиленко).

Хрононіми – власні назви відрізків часу – вживаються в українській поезії нечасто, в основному як назви історичних епох: *Тут пахло погребом **Середньовіччя**, / Якого не торкнувся **Ренесанс** ...* (Б. Олійник). Але частина назв релігійних і народних свят є в народній традиції орієнтирами календарного року, а тому в цьому значенні можуть вважатися хрононімами: *... весна на зламі / і сонце на **Великдень** поверта ...* (Ю. Завгородній); *Калиною, розквітлою об **Різдві**, / ти повернувся, Василю на Україну ...* (В. Голобородько).

Дуже обмежено вживаються в українських поетичних текстах такі групи поетичних назв, як *ергоніми* (власні назви ділових об'єднань людей, у тому числі спілок, організацій, товариств): *Я думав – сам іду. Дорога, / <...> Та ще сорока з Меджибога, / Що у колгоспі „**Перемога**” вже заморила черв'ячка* (М. Вінграновський); а також *зооніми*: ***Рябко**, і дощ, і з вітром цвіт, / І мамалига, й небо з Богом ...* (М. Вінграновський).

У другому розділі „**Функціональні особливості пропріальної лексики в поетичній мові**” досліджуються функції власних назв за принципом рівневого членування мови: на фонетичному, лексичному і граматичному рівнях.

У першій частині другого розділу – „Фоносемантика власних назв у поезії” – описано роль звукової форми онімів у поетичному тексті. Спираючись на численні дослідження в галузі звуко символізму, звукозображальної системи мови і, зокрема, поетичної вмотивованості поетонімів, можна стверджувати, що звуковий склад власних назв у поетичному дискурсі, який характеризується особливою ритмомелодійною і звуковою організацією, є особливим смисловим та експресивним чинником і важливим компонентом фонетичної організації поетичного тексту.

Частим прийомом у сучасній поезії є вживання поетоніма у римованій позиції: *Десно! Ріко моя чудесна!* (П. Дорошко), що дозволяє виділити онім, підсилити його значення.

Явища *алітерації* (повтору одного чи кількох приголосних у суміжних словах тексту) та *асонансу* (повтору голосних) – надзвичайно виразні фонетичні засоби поетичної мови, можуть повторювати фонеми включеної в контекст власної назви, роблячи на ній додатковий акцент або виражаючи певний емоційний стан ліричного героя: *Неопалима купина калини / Під Києвом на кручах зацвіла* (М. Боровко); *Латвія – зелене латаття / на блакитному тлі / розбризканих морем озер ...* (Ю. Завгородній).

Особливо виразним у поетичній мові є прийом актуалізації семантики внутрішньої форми оніма, що перегукується з певним звуконаслідуванням; при цьому досягається вищий ступінь експресивності в поетичному творі: *“Кр-рагуєваць!” – знову різко / полоснуло, ніби ніж...* / *“Кр-рагуєваць!” – ніби черга автоматна. / (Кар-ркнєв ворон. Хр-руснєв чер-реп / Р-розколовся віриш)* (Б.Олійник).

Звукозображальна функція поетоніма часто пов’язана з актуалізацією змісту звукобуквенних комплексів, співзвучних із сусідніми, що сприяє усвідомленню смислового зв’язку між близькозвучними словами. У цьому процесі власна назва поєднується здебільшого із співзвучним їй апелятивом, який виражає характеристику поетоніма чи описуваних подій: *О ніжний Ніжине, я знов сюди прийшла / У літній день, коли цвітуть каштани ...* (Л. Забашта); *Голосить в Голосієві земля* [про смерть М. Рильського]: */ Ой синку мій, велика в мене рана ...* (Д. Павличко). Однією з особливостей поетичної мови є прийом етимологізації слів, зокрема власних назв, який у поезії II пол. XX ст. набув значного поширення. Найчастіше в центрі таких поетичних етимологій, близьких до так званої „народної етимології”, стоять топоніми, походження яких трактується на основі семантичного зв’язку з назвами певних об’єктів або впливає із сюжетів легенд: *Он повні сонця Віненці – по вінця ... / Комуś вони як віно. Й Лецьки – теж не злецьки! ... / І хочуть*

Хоцьки показать себе (В.Коломієць); *Плач, Рогнідо! Поминальну свічку /запали й нічого не забудь. / Стогоном сльози народиш річку, / Стугною ту річку назовуть* (В. Базилевський).

Використання в художній літературі милозвучності або немилозвучності тих чи тих антропонімів часто було засобом оцінної характеристики носія імені, пов'язувалося із звукосимволічними асоціаціями, викликаними власною назвою. В українській поезії є чимало прикладів опoетизування жіночого особового імені, особливо якщо до його складу входять сонорні л, н, більш приємні для слуху: *Етель і Ліліан* – ім'я не для старої. / *Етель і Ліліан... Етель і Ліліан ...* / <...> *Як молодість моя, як дзвони малинові – / Етель і Ліліан ... Етель і Ліліан...* (Л. Костенко).

У поетичному тексті великого значення набуває і ритмічна побудова поетоніма. Вписуючись у ритмомелодику вірша, вона здатна певною мірою відображати внутрішню суть оніма, надаючи йому експресивності: *Великий воїн знищених племен, / в Америці в минулому столітті, / мав найдивніше із усіх імен, / він мав ім'я нечуване у світі: / По-Лицю-Дош, По-Лицю-Дош, По-Лицю-Дош!* (Л. Костенко).

У другій частині другого розділу – „Лексико-семантичний потенціал онімних одиниць у поезії” – ономастикон українських поетичних творів II пол. XX ст. досліджується з погляду того, як семантичні можливості власних назв реалізуються в поетичному тексті, виявляючи додаткові (конотативні) значення, що надають художнім образам більшої інформативності, емоційності, експресивності.

Значно розширює зображальні можливості поетичної мови синонімія власних назв. Різні групи онімів тут мають свою специфіку. Синонімічні антропоніми відображають статус однієї особи в різних соціальних полях, звідси – різні форми іменування (офіційні, емоційно марковані чи нейтральні); в поетичному тексті їх поєднання створює багатогранний художній образ: *Той день приходить добрим літом, / Сьогодні дух його живий, / То йде Сашко з своїм привітом, / То йде Петрович гожим літом, / То йде Довженко віковий!* (А. Малишко).

Синонімічні топоніми здебільшого мають різний час або місце виникнення й існування і паралельно майже не вживаються; у поезію вони вносять колорит епохи чи місцевості і пов'язану з цим конотативність (оцінну, емоційну чи експресивну): *Я одвічно такий / як Дніпро / Бористен / і Славута / воля й душа незакуті ...* (Ю. Завгородній); *Скільки рицарів упало тут / За твою, Шотландіє, свободу! (...) Скотланд, Скотланд, чарівна, як диво, / Героїчна – б'ю тобі чолом!* (І. Нехода).

У поетичній мові найвиразнішими функціями онімів є образна, експресивна, що виявляються у *тропах* – словах, ужитих у переносному, образному значенні. Тропеїчні

переосмислення відбуваються на основі певних асоціацій, комплекс яких (енциклопедичні, національно-культурні знання про денотат) супроводжує будь-яку лексему, в тому числі й онім, що має референтні конотації (конотонім).

Власна назва у поетичному тексті може виступати в ролі метафори (ми назвали її *ономастичною*), яка становить семантичне явище нашарування на пряме значення слова додаткового смислу на основі подібності номінованих предметів, явищ.

Ономастичні метафори можуть виступати в реченні у ролі суб'єкта (підмета), предиката чи другорядного члена: *А час обідній. Ось і ресторан / <...> Там поваром – Цирцея, і од страв, / і вин, і цін тих можна стать свинею* (І. Жиленко); *Життя, мабуть, – це завжди Колізей* (Л. Костенко); *Вже віртуальний винайшли Парнас* (Г. Хмільовська); *А я їду в далеке, голубе, / і йде череуха – Афродіта з піни ...* (А. Таран).

За структурою і семантичним принципом, який лежить в основі ономастичних метафор, їх можна поділити на одночленні: *А я приїду гулом світових / доріг налите серце привезу їм – / і мир пшенично-тракторних новин / зрухну, / своїм селом невизнаний Везувій* (В. Затулівітер); і двочленні, здебільшого метафори-порівняння (Ю.Левін): *заячий / Кирило Методій / по снігу / юси повиводив* (І. Калинець); *Час минулий вже не воскресити, / час минулий проминув давно, / юності моєї Атлантиду / опустил на океанське дно* (Є. Гуцало).

Один із найбільш виразних способів метафоризації – створення *метафоричного контексту*, коли одне слово (у даному випадку поетонім), вжите метафорично, передає іншим словам у тексті своє метафоричне значення, образну експресію, внаслідок чого вибудовується система семантичної двоплановості, підтексту. Здебільшого у цій формі будується весь ліричний твір. Метафоричний контекст переважно базується на перенесенні оніма в нові, невластиві йому контекстуальні умови, і це ще більше увиразнює художній образ: *В Прип'яті порожній Соловей-Розбійник, / Як вибійник ночі, сам-один живе. / Він не мрець-покійник і не чародійник, / Він живе, і тьохкає, і за душу рве. / Ось дозиметристи сплять в наметі чуйному. / Соловей-Розбійник раптом загримить – / І у світі дивному, і у світі чулому / Солов'єм розстріляна божевільна мить* (І. Драч).

Різновидом метафори є персоніфікація (уособлення), в основі якої лежить наділення неживих предметів, явищ природи людськими ознаками. У цьому аспекті можна розглядати такі семантичні процеси за участю власних назв: 1) персоніфікація неістоти, іменованої апелятивом, супроводжується номінуванням її антропонімом, який приписує уособленому образу якості певної особи: *Осінній вітер – хитрий Каїн – / У лісі шастає, мов лис* (І.Світличний); 2) неістота, іменована власною назвою (переважно топонімом),

зображується антропоморфізовано: *А Київ, мов скажений, цілував / В степах село чиєсь, чуже, маленьке* (М. Вінграновський).

Процес метафоризації лежить і в основі символізації. Але *символ* значно багатший за метафору, бо свідчить про щось інше, що безпосередньо не має нічого спільного з тим образом, який входить до складу метафори. Символ об'єднує різні плани дійсності на основі їхньої істотної спільності. Художній символ є художнім образом у його найвищому прояві. Власні назви, наділені багатими конотаціями, несуть на собі знак певних реальних чи вигаданих подій або взаємозв'язків реалій, тому закріплення такої знаковості за семантикою цих онімів може перетворювати їх на символи. Такими є античні міфоніми й теоніми, поетоніми широковідомих творів, назви об'єктів географічно, хронологічно чи соціально зорієнтованих, а також власні назви інших розрядів. Оніми-символи можна поділити на узуальні й okazіональні, на національні й міжнаціональні.

В українській поезії значну частину поетонімів складають національні – ті, які значимі для української історії, культури: *І вдивляється в очі мені з-понад зір, / Нече батько, суворий Тарас* (Д. Павличко); ... за *Чорним Шляхом*, за *Великим Лугом* - / *дивлюсь: мій прадід, і пра-пра-, пра-пра - / усі ідуть за часом, як за плугом* (Л.Костенко); *Чом я на білім перевалі ... / Біля чужих могил з печалі / Шептав Шевченків „Заповіт”?* (Д.Павличко).

Міжнаціональні, міжкультурні оніми-символи надзвичайно різноманітні і за походженням, і за тематичним складом, і за контекстуальною семантикою. Вони позначають безвідносні до часу і простору певні історичні події, характеристики людей: *Возвиситься у Пам'яті, у Слові / Собор, куди не вступають Кат і Хам. / Сей Храм слугує, Господи, любові* (Р. Лубківський); час: *Ось і знову / спину вогнем пропікає / озирнутись боюсь до повалених стін – / Чи Батурич кривавить / чи Троя щезає ...* (Ю. Завгородній); *Ми з вами такого набачились / І начулися за ці століття, / Проковтнувши Освенціми і Хіросіми!* (І. Драч); *Ніагара. / Здається, в серці, / В аортах кров так тече, переливається / В найвищі точки зриву емоцій ...* (Р. Братунь) тощо.

Одним із різновидів синонімічних найменувань у художній мові є *перифраз* – стилістичний прийом заміни слова чи словосполучення описовим зворотом, який називає ознаки неназваного предмета. До ономастичних перифразів належать ті, які мають у своєму складі власні назви і стосуються об'єктів, номінованих як онімами, так і апелятивами.

За способом семантичного перенесення перифрази можна поділити на *метафоричні*: *З цибулі й житняку відходив буйний хміль, / Крило натхнень нових снувало акварелі, / Рембрандти й Рубенси дніпрових чорних піль, / Безпаспортні мої да Вінчі й*

Рафаелі! (А. Малишко); і метонімічні: *Стала вірності естафетою / Славна Ігорева жона [Ярославна]* (Л. Забашта).

За кількістю структурних елементів перифрази є багатолексемні (приклади таких розглянуті вище) та однолексемні: *Ми знаєм час народин Кобзаря / І час Каменяревого приходу* (Д. Павличко).

Поетоніми часто входять до складу порівняння – образного вислову, побудованого на зіставленні двох предметів, понять чи станів зі спільною ознакою. У структурі порівняння виділяють те, що порівнюється (*суб'єкт порівняння*), те, з чим порівнюється (*об'єкт порівняння*) і те, на основі чого відбувається порівняння (*основа порівняння*). Ономастичним ми називаємо таке порівняння, в якому власна назва є частиною *об'єкта порівняння*, тобто називає предмет чи явище, з яким зіставляється об'єкт художнього зображення.

За характером асоціативних зв'язків між суб'єктом і об'єктом ономастичні порівняння поділено на три групи: 1) порівняння, близькі до фразеологізмів: *Рясний, на нього [міліціонера] дощ навмисне / Упав, неначе меч Дамокла* (Л.Первомайський); 2) порівняння, в основі яких лежать узуальні конотації онімів: *Мою любов, немов Христа, / Добробажальцями розп'ято* (М. Боровко); 3) порівняння, в основу яких покладено okazіональні конотації онімів; при їх створенні автори керувалися власними уявленнями про суб'єкт і об'єкт порівняння: *Минулися жахи, / ступаємо до мрії, / розтялися шляхи, / як брови Гамалії* (В. Стус).

За структурними особливостями порівняльні конструкції поділяються на: 1) сполучникові: *А в хмарах струм крилом, як Демон, / все краяв навпіл небеса* (Д. Луценко); *Страшніш, ніж пекло Дантове, вона [Земля]! / Вже наштигована ракетами до краю...* (Л. Забашта); 2) безсполучникові: *І стоять Діогенами рукамі підйомні крани ...* (В. Коротич); *І гроном вонограду обпіка / Та, що кільцем одного завитка / нагадує служницю з храму Вести* (Ю. Буряк).

Важливим для розуміння ролі власних назв у порівняннях є з'ясування характеру логічного зв'язку між суб'єктом порівняння й онімом – центром об'єкта порівняння. Цей зв'язок може бути *прямим* (або *метафоричного типу*), коли асоціації зіставлення йдуть від суб'єкта до оніма-об'єкта безпосередньо: *Немов Славутич, сила наша грає ...* (Є. Гуцало). У порівняльних конструкціях з *непрямим* зв'язком (*метонімічного типу*) суб'єкт прямо пов'язаний з апелятивною частиною об'єкта, яка перебуває з онімом у відношеннях логічної, часової чи просторової суміжності: *На Акрополі, де мармур білосніжний, /*

*Ромен-цвіт, як в **Києві**, зацвів (Л. Дмитерко); Душа – безхмарна акварель. / А тони – чисті, розмаїті, / Як у **Веласкеса**, либонь (О. Підсуха).*

За характером синтаксичних відношень між компонентами ономастичні порівняння поділяються на групи: 1) означальні: *А на тлі вечірнього неба – курінь, / немов піраміда **Хеопса** (А. Таран); 2) обставинні способу дії: Я [С. Наливайко] вас веду, і воля вам горить, / Вона горить нам вічно, як **Стожари** ... (М. Вінграновський); 3) обставинні міри або ступеня: *Любов відкрити важче, ніж **Америку** ... (Л. Костенко).**

Власна назва може виступати в ролі метонімії – тропа, який використовує назву однієї реальності замість іншої, що має з нею асоціативні зв'язки за семантичною суміжністю. Метонімія утворюється еліптизацією родового члена мотивованого словосполучення.

За характером зв'язку родового і видового компонентів у поетичній мові виділяємо різновиди ономастичної метонімії, побудовані на основі таких відношень: 1) посесивних: *Так, можна грати **Баха** й на гармошці, / Але тоді це буде вже не **Бах** (В. Коротич); Гудів безладно **Колізей**, мов ринок ... (Д.Павличко); 2) генетичних: *У моєму селі було вже сто п'ятдесят **В'єтнамів** / і – з десяток **Майданеків**, / та ніхто не знає про це (В. Коротич); 3) часових: *Її чоловіка вбила смерека за **Польщі** ... (В. Герасим'юк).***

Різновидом метонімії є антономасія, суть якої полягає в тому, що власна назва експлікує певні властивості, притаманні іменованому об'єкту, які приписуються іншому об'єкту, що стає носієм цих ознак. Здебільшого це стосується іменувань відомих осіб, літературних чи міфологічних персонажів. Антономасія дозволяє образно і влучно охарактеризувати якусь особу: *Я не **Гобсек**, / спитайте долю строгу, / коштовностей багатих не припас (Д. Луценко); Як ширмою, прикрившись текстом, / мовчить новітній **Фукідід** (В. Базилевський).*

Значно рідше в антономасії виступають топоніми, що експлікують якусь одну (головну) ознаку об'єкта, вживаючись у значенні родовому стосовно видового: *А ви [каравани] – через **Сахари й Каракуми** [пустелі], / І на горбах – безсмертна сила гурту (І. Муратов).*

Власна назва у поезії може виступати і як алегорія – зображення абстрактного поняття за допомогою конкретного, виразно представленого образу, значення якого розкривається ширшим контекстом: *Сила розумна благає **Феміду**, / сила дурна піднімає на кпин ... (І. Муратов).*

У третій частині другого розділу – „Морфологічні особливості вживання власних назв у поетичній творчості” – досліджуються трансформації онімів у сфері деяких

граматичних категорій (однини / множини, власних / загальних назв), а також словотворчі особливості власних назв.

Онім за своєю суттю має ідентифікувати й диференціювати об'єкт, а тому вживається в однині. Множинна форма оніма, якщо вона не є для нього постійною, здебільшого стає показником його семантизації з певною стилістичною, художньо-естетичною метою. Процес плюралізації безпосередньо пов'язаний з конотонімізацією власних назв і є поетичною універсалією. Множинна форма конотоніма здебільшого позначає не велику кількість осіб, об'єднаних на основі спільної ознаки, а саму цю ознаку – властивість або якість.

Плюралізації зазнають переважно антропоніми; в їх семантиці можуть виражатися етнічні чи соціальні ознаки, частіше ж – емотивні та оцінні: *Старі баби – **Явдохи** та **Мокрини** – в трипільських водах білять полотно* (Р. Лубківський); *О світе коханий, ми ... / з сімейства безстрашних **Матросових і Екзюпері** ...* (Л. Забашта); *... і от стрибнули з-за кущів / Усі мої похибки, яко **Брути** ...* (Б. Олійник).

Множинна форма топонімів передає екстралінгвальну інформацію, пов'язану з існуванням географічного об'єкта, подіями, що асоціюються з ним: *Дороги йшли, врізалися з розгону / У племена, **Помпеї**, города ...* (Б. Олійник); *Де було шукають оті **Єгипти** / матерям коляд і немовлят? (І. Римарук).*

Інші групи плюральних онімів у поетичних текстах засвідчені меншою мірою.

Онімія в поезії під впливом творчої трансформації піддається цілеспрямованій семантизації. Внаслідок цього власна назва, позначаючи типовий образ, стаючи загальновідомою, набуває тенденції переходу в загальну назву. Здебільшого такі оніми (конотоніми) перебувають на межі власних / загальних назв, але можуть і повністю переходити в апелятивну лексику, що позначається і на графічному оформленні лексем – з малої літери. Такий перехід власної назви у загальну здебільшого зумовлюється негативною оцінною характеристикою денотата, переважно у формі множини: *Збираємось Колумбами рости, / і раптом виростаємо **кортесами*** (Н. Віргуш); *Ти вже не згинеш, ти двожилава, / земля, рабована віками, / і не скорить тебе душителем / **сибірами і соловками*** (В. Стус).

Взаємодія між пропріальною та апелятивною лексикою в поетичному дискурсі виявляється і в протилежному явищі – в онімізації апелятивів (утворенні онімів лексико-семантичним способом від загальних назв), що є прикметною ознакою творчості багатьох поетів II пол. XX ст. Онім, утворений переходом із загальної назви, не втрачаючи повністю властивостей апелятива, збагачується властивостями власної назви, а

співвідношення онімних / апелятивних ознак прямо залежить від контекстуальних умов, ступеня семантичної трансформації денотативного значення.

Семантика відапелятивного поетоніма залежить від характеру денотата, іменованого таким чином. Перехід апелятивної лексики в онімну стає засобом естетизації дійсності, намагання осмислити реальність поза часом і простором, на іншому естетично-філософському рівні. Тому онімізуються переважно назви певних філософських, онтологічних, морально-етичних і естетичних категорій та інші абстрактні поняття: *Згоряє сонце, / як болід, / на тлі холодного **Безмежся*** (П. Перебийніс); *У віковому мерехтінні / Я розпізнав **Добро і Зло*** (М. Руденко).

Апелятивна лексика з конкретною семантикою на позначення неістот зазнає онімізації меншою мірою, ніж абстрактна. Це лексеми на позначення і природних об'єктів, і об'єктів, що є результатами людської діяльності: *Як сіль у світовому океані, / В **Природі** розчинитися зумій* (М. Руденко); *Кожне слово / нашої мови / проспіване у **Пісні** ...* (В.Голобородько).

Онімізацію апелятивів – назв неістот – спричиняє і персоніфікація, тобто надання іменованому об'єкту людських ознак, якостей, умінь. Персоніфікація може бути повною, коли денотат виступає в людському образі, це притаманне фольклорним жанрам казки, легенди, притчі: *Услід за **Розумом Дурість** ходила, / Мало на п'яти не наступала. / “**Розуме, Розуме**, який дурний ти, / від мене, **Розуме**, їй-бо, дурніший”* (О. Підсуха).

Але частіше в поезії спостерігається часткова персоніфікація, коли іменований об'єкт наділяється деякими людськими ознаками, атрибутами і в тексті сприймається двояко – і в прямому первісному значенні, і як конкретно змальований антропоморфний образ: *Ви, **Пане Часе**, чи не смієтесь: / В земний мій вік хтось інший збувся мною? ...* (М.Самійленко); *Хата, хатуся, хатинонька, / **Хата Стріхівна**, ой* (І. Драч); *Ну ж бо й **Ніч**, ох, злодійська **Ніч!** / Без ножа і пістолета роздягає поетів, / королів, домотканих акторів* (Б. Олійник).

Відапелятивні антропоніми становлять значний пласт okazіонально-поетичної пропріальної лексики і виступають у поетичній мові: а) засобом вираження світоглядно-творчих, ідейних настанов автора, його системи цінностей; б) філософсько-символічним узагальненням ідей твору; в) критерієм оцінки (переважно позитивної) об'єкта зображення. При цьому онімізовані антрополоксеми можуть мати узагальнене значення чи виражати певний статус людини: *Постій і подумай, **Людино**, / Про вічність і суєтну мить* (М.Нехода); *Дар вічний суджено **Майстрам** – / їм пишеться, як*

дишеться ... (В. Корж). Таким же чином можуть іменуватися й персонажі творів мистецтва: *Нема в Равів [про скульптуру Мікеланджело] облич, лишень тіла ...* (Д. Павличко).

Власна назва в художньому тексті стає не просто знаком певного об'єкта, а й засобом його характеристики, оцінки з прозорою етимологією: *Ми – репані жителі Хохландії, / ми – хохли з обвислими вусами* (В. Голобородько). *Там, де походили ми, – / яблуками спілими / гнеться-нагинається / зелен-сад / сонцю усміхається місто Сонцеград* (В. Коломієць).

Для вираження емоційного ставлення мовця (ліричного героя) до об'єкта іменування в поетичній мові використовуються варіанти онімів із суфіксами суб'єктивної оцінки: демінутивними, гіпокористичними чи, навпаки, пейоративними: *Як тій дитині зватися Богданком, / Коли епоха зветься НТР?* (Л. Костенко); *Вкраїнонько! Гуде твоє багаття ...* (В. Симоненко); *Там, у небі, її (Либідь) не дістане Коцій-Коцерище ...* (Є. Гуцало).

У четвертій частині другого розділу – „Синтаксична поетика оніма” – зроблено аналіз функціонування поетонімів у ролі вокатива (звертання), а також у складі таких синтаксичних фігур, як анафора, епіфора тощо – з метою виявити можливості власних назв щодо організації, упорядкування вислову, підсилення його естетичного впливу.

Одним із найвиразніших засобів поетичної образності, що включає власні назви, можна назвати *звертання* – слово чи словосполучення у формі кличного відмінка, яке називає особу чи предмет, до яких звернена мова.

Відповідно до того, якими власними назвами виражені звертання, вони поділені на такі групи: 1) антропонімічні: *Як тобі ведеться там, Василю [Симоненку]? / Під землею, під ріллею – там ...* (І. Драч); 2) теонімічні: *Ще треба терпіти і марне клясти. / Лиш ти мене, Господи-Боже, прости!* (В. Стус); 3) топонімічні: *Скажи мені, Дніпре, під вічності вітром / ти все пам'ятаєш? Повідай мені* (С. Йовенко); 4) астронімічні: *О Зоре, вийти дневі накажи ...* (Ю. Буряк); 5) ідеонімічні: *Чолом, Софіє! Над тобою – / фанфара сонця золота* (В. Коломієць); 6) звертання з онімізованими апелятивами: *Свавільний Часе! Годі, не дурмань! Кому й навіщо біг несамовитий?* (М. Самійленко).

За художньо-стилістичною роллю в поетичному тексті ономастичні звертання можна поділити на звертання-характеристики: *Ваша світлість Любов, Ваша святість Кохання, / Мати Божя душі – найсвятіш не було!* (А. Таран); *Моя Пісне Пісень! Золоте пташеня мого саду ...* (Л. Костенко) і звертання-номінації: *До твоїх, Камчатко, небокраїв / я думками лину в дальню путь ...* (І. Гончаренко).

Власні назви у складі стилістичних фігур, що мають своєрідну побудову, увиразнюються, набувають більшої значимості, експлікують ті конотації, які в інших контекстуальних умовах були „прихованими” від сприйняття; так само стилістичні фігури під впливом семантики поетонімів, їх звукової форми і морфемної будови набувають відповідного значення й експресивності в системі цілого поетичного твору.

Власна назва може виступати складником *ампліфікації* – нагнітання у фразі однотипних мовних одиниць для підсилення висловленої думки. За допомогою цього прийому в контексті поєднуються оніми, денотати яких мають спільні чи близькі ознаки, характеристики: *не вір газетам / сьогорічна / Шевченківська нагорода / поза всякими сумнівами / випала / Чорноволові і Дзюбі / Стасів і Шабатурі / Сверстюку і Стусові / Світличному і Чубаєві* (І. Калинець); *Давайте багато на себе візьмемо – / За себе / І тих, що упали вдосвіта / На чорні поля під Курськами й Вязьмами. / На камені Керчі та Феодосії* (В. Коротич).

Власні назви виступають і компонентами фігур синтаксичної симетрії (повтору, анафори й епіфори), які увиразнюють семантичні зв'язки і відношення між компонентами висловлення, формують інтонацію вірша. Ономастичні *повтори* сприяють зосередженню уваги на об'єкті зображення, підкреслюють його особливості, підсилюють емоції, настрої ліричного героя: *І якщо хтось до тебе йде ночами – / то я. / В твої окопи. В першу світову. / І звати мене лагідно Меланія. / <...> Меланія, Меланія, Меланія ... / У снах минулих білий цвіт кохання* (Н. Віргуш). Більш упорядкованими синтаксично є види повтору: *анафора* – розташування мовних елементів на початку речень чи віршових рядків – та *епіфора* – у кінці рядків: *Русь, о Русь! / Мечами ти хрестилась / У кривавій віковій борні. / Русь, о Русь! / В огні ти народилась, / Падала, підводилась в огні* (П.Дорошко); ... *Там, на Балканах, / Гори в туманах, / Там, на Балканах, / Гайдук у ранах – / Там, на Балканах... / [...] А як вертала – / Горять руїни. / Чужі кокарди. Чужі країни. / Впізнала вбитих ... / Бо – з України. / Всі з України* (Р. Лубківський).

Високий виразовий потенціал для відтворення глибини естетичного напруження мають стилістичні фігури, що ґрунтуються на антонімічних відношеннях між поняттями, – антитеза й оксиморон. Часто в ролі антонімів виступають поетоніми, що конотують семантику морально-етичного спрямування, яка має полярну оцінність “добре” – “погано”: *Христос не знаю може де і є / Зате в очах рябіє від Пілатів* (Л. Костенко).

Інший художній прийом, що базується на семантичній несумісності слів, взаємовиключності понять, – *оксиморон* – поєднанням контрастних за значенням слів утворює нове поняття, наприклад, на основі логічно-часових зміщень: *не чують подзвін*

*люди посторонні / нема і думки / про кінець століть / <...> у іншій вимірі ще стрінуться / з бідом / де все не так / де все не те ... / де **снігові замети** на **Великдень** / де **квіт вишневий на Різдво** ...* (Ю.Завгородній).

На основі проведеного дослідження зроблено такі **загальні висновки**:

Як засвідчує поетичний ономастикон II половини XX століття, переважна більшість уживаних у досліджуваних текстах власних назв є узуальними, представленими антропонімами, що включають імена реальних осіб (історичні імена), потенційно реальних і вигаданих осіб (міфоніми, іменування персонажів мистецьких творів), топонімами, що охоплюють національні і світові хороніми, гідроніми, ойконіми, урбаноніми й омоніми; ці дві великі групи поетичного ономастикону виконують роль ідентифікації, адресації, характеристичності, оцінки суб'єкта і топосу в поетичному тексті.

Інші групи власних назв – хремотоніми, хрононіми, космоніми, окремі міфоніми (агіоніми, демононіми) є менш частотними, займають периферійну частину онімного простору.

Суспільно-історичними змінами, що відбуваються в Україні II пол. XX ст., а відтак і змінами у способі відбиття світу у художньому мисленні, зумовлене те, що умови традиційного семантичного освоєння лексики (у тому числі й онімної) стають менш категоричними, більш вільними і різноманітними, що найвиразніше виявляється в okazіональному, тропеїчному використанні власних назв, особливо у ролі метафори, порівняння, в культивуванні різних фонічних засобів, як, наприклад, паронімічна атракція, котрі є важливим чинником введення онімного слова в загальнотекстову структуру.

Незважаючи на те, що такі явища порушень категоріальних меж, як взаємоперехідність між апелятивною і онімною лексикою, множинна форма онімів, є породженням загальномовної системи, проте найбільш повно реалізуються вони саме у художньому контексті. У поетичній творчості досліджуваного періоду ці явища виявляються особливо активно. Зміщення у морфологічній і лексико-семантичній сферах зумовлюють відповідні зміщення у сфері стилістичній: слово набуває нової чи вже відомої або більш виразно окресленої оцінності, емотивності, експресивності.

Поетоніми у функції звертань, компонентів синтаксико-стилістичних фігур увиразнюють, експлікують свої потенційні конотації, а також слугують засобом синтаксичної організації вірша. Синтаксична симетрія онімних повторів (зокрема анафори й епіфори) актуалізує значення власної назви, впорядковує поетичну фразу; в антитезі й оксимороні онім не лише виступає носієм певних контрактивних ознак, а й набуває здатності змінювати своє значення чи породжувати новий художній смисл.

Однією з найбільш виразних ознак поетичної онімії є конотативність – здатність виявляти у контексті потенційні семантичні нашарування: інформативні, емотивні або оцінні, завдяки чому власна назва стає джерелом переосмислень, трансформацій, що розширює функціональні можливості поетонімів і збагачує художньо-образну систему твору.

Власна назва завжди вирізняється як номен, що індивідуалізує, конкретизує, виділяє об'єкт з-поміж інших. Стаючи експресивним центром поетичного висловлювання або цілого поетичного твору, ядром тропа чи стилістичної фігури, а отже, засобом характеристики чи оцінки об'єкта художнього зображення, онім “відсилає” до свого первинного вжитку – до свого денотата і тих його ознак чи асоціативно пов'язаних з ним реалій, що, перенесені на інший об'єкт, виконують функцію характеристичної чи оцінки. Актуалізація в поетонімі такої інформації, іноді навіть цілого сюжету, сконцентровує на собі основну мисленнєву, естетично-пізнавальну енергію в художньо змодельованому поетичному мікросвіті.

Основні положення дисертації викладені в таких публікаціях:

1. Хлистун І. В. Оніми в українській поезії II пол. XX ст. // Наука і сучасність. Зб. наук. праць Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. – К.: Логос, 2003. – Т. XL. – С. 247-254.
2. Хлистун І. В. Антропонімічний простір українського поетичного дискурсу II пол. XX ст. // Мова і культура. Науковий щорічний журнал. Серія “Філологія”. – Вип. 5. – Том II. – Част. 2. Культурологічний компонент мови. – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2002. – С. 207-213.
3. Хлистун І. В. Топоніми в художньому тексті (на матеріалі української поезії II пол. XX ст.) // Урок української. – 2003. – № 10. – С. 23-25.
4. Хлистун І. В. Фоносемантика поетонімів української поезії (на матеріалі творів II пол. XX ст.) // Вісник Уманського педуніверситету. Філологія (мовознавство). – К.: Знання України, 2004. – С. 240-246.
5. Хлистун І. В. Власна назва як компонент об'єкта порівняння у поетичній мові (на матеріалі української поезії II пол. XX ст.) // Мовні і концептуальні картини світу: Зб. наук. праць. – Вип. 14. Книга 2. – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2004. – С. 226-229.

Анотація

Хлистун І.В. Власна назва в українській поезії II пол. XX ст. (семантико-функціональний аспект). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова. Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова. – Київ, 2006.

У дисертації досліджуються особливості семантики власних назв і їх функціонування в українських поетичних творах II пол. XXст. Визначено межі і структуру ономастичного простору української поезії розгляданого періоду, проаналізовано склад і лексичні значення онімів різних тематичних груп. Схарактеризовано закономірності функціонування пропріальної лексики в поезії, умов семантичних переосмислень власних назв. Досліджено функції власних назв за принципом рівневого членування мови: на фонетичному, лексичному і граматичному рівнях. Визначено місце онімних одиниць, зокрема конотонімів, у структурі поетичного дискурсу, їх роль у досягненні художньо-естетичних цілей твору.

Ключові слова: власна назва, онім, онімна одиниця, пропріальна лексика, конотонім, ономастичний простір.

Аннотация

Хлистун И.В. Собственное имя в украинской поэзии II пол. XX в. (семантико-функциональный аспект). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова. – Киев, 2006.

Диссертация посвящена изучению особенностей семантики имен собственных и их функционирования в украинских поэтических произведениях II пол. XX в.

В диссертационном исследовании определяются границы и структура ономастического пространства украинской поэзии данного периода, анализируется состав и семантика онимов различных тематических групп. Все имена собственные условно разделены на основную часть, в которую включены антропонимы (собственные имена людей) и топонимы (собственные имена географических объектов), и периферийную, фоновую: мифонимы (собственные имена нереальных объектов), в том числе теонимы (собственные имена богов и божеств), демононимы (собственные имена демонов) и агионимы (собственные имена святых); идеонимы (собственные имена духовной культуры); хрематонимы (собственные имена материальной культуры); хрононимы (собственные имена временных отрезков) и другие.

В числе антропонимов анализируются имена реальных и вымышленных (или гипотетических) личностей: к реальным относятся имена известных писателей, художников, ученых и мыслителей, исторических деятелей, личные имена людей; к вымышленным – имена художественных персонажей и мифоантропонимы (включая имена библейских, античных и сказочных персонажей), отапеллятивные имена персонифицированных существ.

Топонимы подразделяются на хоронимы (собственные имена территорий), гидронимы (собственные имена водных объектов), ойконимы (собственные имена населенных пунктов), урбанонимы (собственные имена объектов населенного пункта), оронимы (собственные имена элементов рельефа).

При широком использовании стихотворного материала изучаются тенденции употребления собственных имен в прямых и переносных значениях, а также обусловленность соответствующих переосмыслений различными факторами художественного произведения, вертикальным контекстом.

В диссертации обстоятельно описаны функциональные особенности поэтонимов по принципу уровневого членения языка: на фонетическом, лексическом и грамматическом уровнях.

Значительное внимание в исследовании уделяется стилистической роли коннотативных онимов (коннотонимов) в поэтическом тексте как наиболее емких в информационном, экспрессивном, эмоционально-оценочном планах собственных имен, имеющих большие потенциальные возможности для создания художественного образа. В этом контексте рассматривается функционирование собственных имен в составе

различных художественных приемов: звукописи (аллитерации и ассонанса, паронимической аттракции, звукоподражаний, поэтической этимологизации и др.), тропов (метафоры, метонимии, символа, сравнения, антономасии, аллегии, перифразы), синтактико-стилистических фигур (анафоры, эпифоры, антитезы, оксиморона и др.), а также процессов онимизации апеллятивов, апеллятивации онимов и плюрализации собственных имен.

Анализ ономастической лексики украинского поэтического творчества II пол. XX в. свидетельствует о расширении функциональных возможностей собственного имени в поэтических текстах этого периода. Влияние мировоззренческих позиций украинских авторов на словесно-образную систему их произведений проявляется в новом моделировании онимного пространства украинской поэзии, в разнообразии семантических переосмыслений собственных имен, расширении вариантов их контекстуального (фонетического или синтаксического) окружения.

В диссертации определены закономерности использования проприальной лексики в поэзии, в частности в контексте украинской культуры II пол. XX в., что позволяет расширить представление об имени собственном как об одном из важнейших средств художественной выразительности, которое не только индивидуализирует, конкретизирует, выделяет номинированный объект среди других. Становясь экспрессивным центром поэтического выражения или целого поэтического произведения, ядром тропа или стилистической фигуры, а значит, средством характеристики или оценки объекта художественного изображения, оним актуализирует экстралингвальную информацию о денотате, концентрирует на себе основную мыслительную и эстетическую энергию читателя.

Диссертация сопровождается указателем собственных имен, используемых в исследовании.

Ключевые слова: имя собственное, оним, проприальная лексика, коннотативный оним (коннотоним), ономастическое пространство, апеллятив.

Annotation

Khlystun I.V. The proper name in Ukraine poetry of the second half twentieth century (semantic and functional aspect) – Manuscript.

The thesis submitted to the degree of the candidate of philological sciences in speciality 10.02.01 – the Ukrainian language. National M.Drahomanov Pedagogical University. – Kyiv, 2006.

The proposed dissertation is devoted to the research of the proper name semantic peculiarities and their functioning in Ukrainian poetic works of second half of twentieth century. The content and lexical meaning of onyms of different thematic groups are analyzed. Proper name functions are researched according to the principle on the language dissect: at phonetical, lexical and grammatical levels.

The principles of selecting onym material by poets and conditions of new semantical comprehension of proper names are underlined.

The place of onymal units in the poetic discourse structure, their role in researching the esthetic aims in fiction texts are determined.

Key Words: Proper name, onym, onym unit, language level dissection, proper name new semantic comprehension.